

УДК 338.431.009.12
Яців І.Б., д.е.н., доцент
Львівський національний аграрний університет, м. Дубляни

ВПЛИВ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЮ ПРОДУКЦІЮ НА КОНКУРЕНТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

У статті розглянуті зміни в конкурентному середовищі сільськогосподарських підприємств, пов'язані з зовнішньоекономічною діяльністю. Аналізується вплив операцій експорту та імпорту на формування балансів основних видів сільськогосподарської продукції. Зроблені висновки щодо значимості окремих загроз для сільськогосподарських виробників. Вказані заходи, спрямовані на їх нейтралізацію.

The article considers changes in the competition environment of agricultural enterprises related to foreign economic activity. The influence of the export and import operations on forming of balances of agricultural produce basic types is analyzed. The conclusions in relation to meaningfulness of some threats for agricultural producers are done. Indicated measures which are directed on their neutralization.

Постановка проблеми. Розвиток сільського господарства України здійснюється в умовах активізації зовнішньоекономічної діяльності представників вітчизняного аграрного бізнесу. Намагаючись повніше реалізувати наявний у їх розпорядженні ресурсний потенціал, вони інтенсивно та небезпечно змінюють свої позиції на окремих сегментах світового агропродовольчого ринку. З іншого боку, велика місткість внутрішнього продовольчого ринку нашої країни приваблює до нього зарубіжних виробників. Зростаючі обсяги експорту та імпорту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки є одним із основних чинників, що формують конкурентне середовище, в якому функціонують сільськогосподарські підприємства.

Розширення експортно-імпортних операцій з агропродовольчою продукцією помітно впливає на умови та результати діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Цей вплив є різнонаправленим – великі потенційні можливості поєднуються з серйозними загрозами. Врахування відповідних обставин вкрай важливе при здійсненні управління процесами в аграрному секторі на різних рівнях – від визначення векторів аграрної політики уряду до розробки конкурентних стратегій окремих сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив зовнішньоекономічної діяльності на розвиток сільського господарства України є предметом уваги багатьох вітчизняних учених. Серед опублікованих в останні роки праць виділимо грунтовний доробок В.І. Губенка, А.Д. Діброви, Т.О. Зінчук, С.М. Кваши, Л.В. Козак, Д.Г. Легези, Л.В. Назарової, Т.О. Осташко, В.П. Саблука, О.В. Шубравської та інших авторів.

Учені відзначають, що Україна має значні можливості для експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, обсяги виробництва яких суттєво переважають можливості внутрішнього споживчого ринку [11, с. 107]. Зовнішньоекономічна діяльність в аграрній сфері є засобом, за допомогою якого Україна має можливість та зобов'язана реалізовувати на зовнішніх ринках свої потенційні переваги [6, с. 21]. Разом з тим констатується, що наявний потенціал використовується недостатньо ефективно у зв'язку з нерозвинутістю інфраструктури, низькою якістю продукції, недоліками в інституційному забезпеченні, браком кадрів, досвіду тощо [3, с. 102; 7, с. 203]. Дослідники привертають увагу до низки загроз з боку глобалізаційних процесів для вітчизняного аграрного сектора, пов'язаних з негативними змінами в структурі сільськогосподарського виробництва, ризиками екологічного забруднення сільських територій, можливим проникненням на внутрішній ринок неякісної продукції та ін. [9, с. 12; 10, с. 7; 12, с. 88].

Варто відзначити наявність певних розбіжностей у поглядах науковців на конкурентні позиції вітчизняних аграріїв в умовах членства України у Світовій організації торгівлі. Так, Л.В. Козак вважає, що вітчизняні товаровиробники аграрної та продовольчої продукції загалом успішно себе позиціонують конкурентами на внутрішньому і зовнішньому ринках [5, с. 56]. Натомість Л.В. Назарова стверджує, що агропродовольчий комплекс України виробляє продукцію, яка в цілому є неконкурентоспроможною не тільки на зовнішньому, а в багатьох випадках і на внутрішньому ринку [6, с. 361]. Окремі автори зазначають, що серед потенційних переваг членства України в СОТ реально досягнута лише незначна їх частина, решта ж нейтралізується низкою негативних чинників [8, с. 180].

Вітчизняні дослідники здійснюють доволі ретельний моніторинг ситуації на окремих сегментах агропродовольчого ринку. Однак не всі їх твердження сприймаються беззастережно. На результати зовнішньоекономічної діяльності представників українського аграрного бізнесу впливають динамічні зміни економічного та соціально-політичного характеру. Це вимагає продовження відповідних досліджень.

Метою статті є встановлення особливостей впливу експортно-імпортних операцій на формування конкурентного середовища, в якому здійснюють свою діяльність сільськогосподарські підприємства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентне середовище є сукупністю елементів (сил, умов, чинників), які, впливаючи на взаємовідносини суб'єктів господарювання з конкурентами, визначають їх поведінку, результати функціонування. Складовими цього середовища є ринкові чинники та інститути. Ринкові чинники представлені впливом елементів ринкової кон'юнктури (попиту, пропозиції, ціни), розподілом ринку між окремими виробниками. Інститути представляють норми і правила – формальні (закріплі в офіційних документах регуляторного характеру) та неформальні

(добровільні норми поведінки), які визначають засади функціонування окремих суб'єктів господарювання.

Операції експорту та імпорту агропродовольчої продукції справляють помітний вплив як на ринкові чинники, так і на інститути конкурентного середовища: на формування попиту та пропозиції у сфері сільськогосподарського виробництва, умови реалізації виробленої продукції, інвестиційну привабливість галузі, механізми її державної підтримки тощо. Цей вплив посилюється у зв'язку з помітним збільшенням уprodовж останніх років обсягів експорту та імпорту агропродовольчої продукції. Останні відображають показники за групами I-IV з Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності (живі тварини, продукти тваринного походження; продукти рослинного походження; жири та олії тваринного або рослинного походження; готові харчові продукти) [4, с. 46].

Обсяг експорту товарів за відповідними позиціями досягнув у 2012 році 17881 млн дол. США, збільшившись порівняно з 2008 роком на 65,2%. На нього у звітному році припадало 26,0% у загальному експорті українських товарів. На динаміку вартості експорту помітно вплинуло підвищення світових цін на продовольчу продукцію. Воно ж свідчить про зростання попиту на продовольство у світовому вимірі, яке має довготривалий характер та формує сприятливі умови для подальшого розвитку аграрного сектора України.

Розглянемо вплив експортно-імпортних операцій на формування балансів основних видів агропродовольчої продукції в Україні (табл. 1). Виділяються показники експорту продукції зернопродуктового та олієпродуктового підкомплексів (складовими останнього є вирощування соняшнику, ріпаку, сої). За індексом RCA, який характеризує співвідношення частки товару в загальному обсязі експорту країни та частки експорту відповідного продукту в загальному світовому експорті, рівень конкурентоспроможності українських зерна та олії оцінюється дуже високо.

Зазначимо також, що висока експортна привабливість продукції вирощування зернових і олійних культур стала потужним стимулом збільшення інвестицій у сільське господарство країни та обслуговуючу відповідні його підкомплекси інфраструктуру. Організаційною формою надання та освоєння цих інвестицій стали агрохолдингові структури, наслідками бурхливого розвитку яких є помітне зростання концентрації сільськогосподарського виробництва, підвищення рівня його інтенсифікації та технологічної ефективності.

Нерідко висловлюються міркування, що надмірна орієнтація аграріїв на вирощування зернових і олійних культур несе низку загроз, пов'язаних зі змінами в структурі агровиробництва, які не відповідають цілям сталого розвитку та інтересам вітчизняних споживачів, оскільки стимулюють зростання цін на внутрішньому ринку [2, с. 14-15; 9, с. 53 та ін.]. Відповідні загрози існують, разом з тим, їх можна уникнути, диференціювавши рівень державної підтримки виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції та окремих категорій сільгospвиробників.

Модернізація державної підтримки повинна стати одним із основних інституційних елементів конкурентного середовища в аграрному секторі. Йдеться, зокрема, про диференціацію пільг з оподаткування, які сьогодні в однаковій мірі охоплюють всю систему сільськогосподарського виробництва

Таблиця 1

Зовнішньоекономічні операції у формуванні балансів основних видів агропродовольчої продукції в Україні*

Продукція	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Експорт до обсягу внутрішнього виробництва, %					
М'ясо та м'ясні продукти	1,5	2,1	2,3	3,7	5,7
у т.ч. яловичина і телятина	3,8	4,4	3,1	3,3	4,4
свинина	0,2	0	0,2	2,0	3,6
м'ясо птиці	1,1	2,1	3,5	5,0	7,6
Молоко та молочні продукти	9,7	7,9	8,5	8,7	7,2
Яйця (включаючи яйцепродукти)	2,7	6,3	7,6	7,7	7,4
Зерно (включаючи продукти переробки)	31,3	56,8	36,3	26,1	60,1
Картопля	0,02	0,08	0,04	0,05	0,03
Овочі та баштанні продовольчі культури	3,0	3,9	3,8	2,9	3,2
Плоди, ягоди та виноград	13,1	13,6	16,4	9,9	14,2
Цукор	6,6	6,9	3,6	2,0	8,2
Олія	80,8	85,7	91,9	86,1	92,0
Імпорт до фонду споживання, %					
М'ясо та м'ясні продукти	23,5	19,2	15,9	10,4	17,1
у т.ч. яловичина і телятина	7,8	3,2	5,6	5,6	4,1
свинина	30,4	30,4	23,4	18,0	30,0
м'ясо птиці	26,4	18,5	14,7	6,3	10,7
Молоко та молочні продукти	2,4	4,7	2,9	2,7	4,2
Яйця (включаючи яйцепродукти)	1,0	1,0	0,9	0,4	0,5
Зерно (включаючи продукти переробки)	3,2	2,0	3,4	5,4	4,6
Картопля	0,2	0,1	0,5	0,6	0,4
Овочі та баштанні продовольчі культури	6,0	3,7	4,7	3,8	2,9
Плоди, ягоди та виноград	61,4	54,2	51,3	48,4	48,1
Цукор	4,8	5,3	5,3	2,7	0,6
Олія	69,2	44,4	46,9	39,8	39,1

* Розраховано за даними джерела [1]

Варто відзначити високі темпи розширення експортної діяльності вітчизняних птахівничих підприємств, які, до того ж, зуміли укріпити свої позиції на внутрішньому ринку. У 2012 році порівняно з 2008 роком обсяг

експорту м'яса птиці збільшився в 4,5 раза, яєць – у 9,1 раза, а імпорту м'яса птиці – зменшився у 2,3 раза. Успіхи українських птахівників у зовнішньоекономічній діяльності поки що носять локальний характер, однак вказують на можливість і способи досягнення прогресивних змін й у інших галузях сільськогосподарського виробництва. Жорстка конкуренція як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках змушує птахівничі підприємства постійно працювати над удосконаленням технології виробництва та розвитком маркетингової діяльності.

Упродовж останніх років спостерігалася позитивна тенденція до збільшення обсягу експорту овочів, плодів і ягід, цукру, свинини. Доволі вагомим є вплив на економічні умови функціонування вітчизняних молочнотоварних ферм експорту молочних продуктів. Разом з тим, експортний потенціал відповідних продуктових підкомплексів реалізовується слабо. Вирішення цієї проблеми залежить як від сухо технологічних заходів (пов'язаних з підвищеннем якості продукції, здешевленням її виробництва на основі інтенсифікації виробництва), так і від чинників соціально-політичного характеру, які визначають вектори розвитку нашої держави на тривалу перспективу.

Не вважаючи за доцільне в рамках представленої статті давати оцінку соціально-політичним процесам, що відбуваються в Україні, вкажемо на заходи, які повинні здійснити органи виконавчої влади для підтримки експорту вітчизняної агропродовольчої продукції. Потрібно продовжити діяльність з запровадження стандартів якості на сільськогосподарську продукцію та продукти її переробки, узгоджених з аналогічними стандартами економічно розвинутих країн, посилити контроль за їх дотриманням. Останнє залежатиме від рівня оснащеності, кваліфікації працівників та міжнародного іміджу служб, на які покладаються функції контролю якості та безпеки відповідної продукції. Удосконалення технологій її виробництва потребує інвестицій, серед варіантів отримання яких – участь сільськогосподарських підприємств на конкурсних засадах у здійснюваних за державної фінансової підтримки цільових проектах.

Загальний обсяг імпорту товарів, що входять до перших чотирьох груп згаданої вище Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, збільшився у 2012 році порівняно з 2008 роком всього на 16,4%. В основному ця тенденція зумовлена зростанням світових цін на продовольство. Простежується тенденція до певного збільшення натуральних показників імпорту свинини та молочних продуктів. Обсяги ввезення на територію України інших основних видів продовольчих товарів характеризуються тенденцією до зменшення. Не слід оцінювати як загрозливу частку у фонді споживання імпортованих плодів та олії. Йдеться про ввіз продукції, яка в нашій країні не виробляється зовсім чи не може вироблятися в достатньому для задоволення внутрішніх потреб обсязі – окремих видів фруктів, винограду, пальмової та кокосової олії.

Варто звернути увагу на ситуацію, яка склалася на внутрішньому ринку свинини. За офіційними даними обсяг імпорту відповідної продукції у фонді її

споживання доходив в останні роки до 30%. Це доволі високий показник, значимість якого, втім, не варто драматизувати. Згадані вище результати розвитку іншої тваринницької галузі – птахівництва – доводять, що завдяки інвестиціям у спеціалізовані господарства, орієнтованим на застосування сучасних технологій, кількісні та якісні параметри виробництва можуть бути помітно поліпшені. Аналогічні процеси сьогодні простежуються й у свинарстві. Зарубіжні та вітчизняні інвестори проявляють зацікавленість до будівництва чи відродження свинокомплексів у різних регіонах України. Обсяг вирошування свиней у живій в сільськогосподарських підприємствах нашої країни збільшився у 2012 році порівняно з 2008 роком на 60%. Тому, вважаємо, висока частка імпорту – це не тільки свідчення тимчасової слабкості вітчизняних виробників свинини, а й індикатор інвестиційної привабливості відповідної галузі, підсиленої містким ринком збути та наявністю потужної кормової бази.

Стосовно інших видів агропродовольчої продукції, то їх ввіз на територію України за офіційними даними не перевищує кількох відсотків від обсягу фонду споживання. Така ситуація, вважаємо, не створює в даний час реальної загрози для українських сільгоспвиробників. Більше того, вона відіграє позитивну стимулюючу роль, формуючи для них відповідне конкурентне середовище, вказуючи на перспективні напрями розвитку.

Ситуацію на внутрішньому агропродовольчому ринку можна оцінити як загалом задовільну. Разом з тим слід враховувати, що вона може змінитися. Результати конкуренції вітчизняних та зарубіжних виробників продовольчої продукції залежать від смаків, уподобань і купівельної спроможності споживачів. За результатами проведених нами соціологічних досліджень ([13, с. 277-278]), населення Західної України зберігає загалом лояльне ставлення до продовольчих товарів вітчизняного виробництва, яке, втім, не є надто міцним. Опитані нами респонденти висловлювали певні претензії як до українських, так і до зарубіжних товарів. Очевидно, зміцнити свої ринкові позиції зможуть ті виробники, які швидше й гнучкіше реагуватимуть на запити споживачів.

Слід зазначити, що безпосередньо конкурентну боротьбу з імпортерами продовольства ведуть підприємства харчової промисловості. До сільськогосподарських підприємств доходять результати цієї конкуренції, які відображаються в обсягах попиту на їх продукцію, у вимогах до параметрів її якості, рівневі закупівельних цін. Останній відображає результати економічного протистояння сільськогосподарських товаровиробників та переробних підприємств. Це протистояння є об'єктивною реальністю, яка й надалі впливатиме на перебіг процесів у аграрному секторі економіки. Разом з тим, координація зусиль сільськогосподарських і переробних підприємств у формуванні пропозиції продовольчих товарів є важливим елементом захисту їх позицій на українському ринку.

Висновок. Експорт та імпорт агропродовольчої продукції здійснює вагомий і загалом позитивний вплив на конкурентне середовище, в якому

функціонують сільськогосподарські підприємства. Стрімке зростання обсягів експорту є потужним стимулом до збільшення інвестицій в аграрний сектор, супроводжується концентрацією сільськогосподарського виробництва та підвищеннем його ефективності. Став очевидною безальтернативність курсу на технологічну та організаційну модернізацію системи аграрного виробництва, яка дозволить розширити присутність українських продовольчих товарів на світових ринках. Ця модернізація повинна враховувати й запити вітчизняних споживачів, що дозволить укріпити позиції українських виробників на внутрішньому ринку. Структурні зміни у виробничій діяльності сільськогосподарських підприємств обумовлюють необхідність посилення диференційованого підходу в наданні державної підтримки, адресованої окремим галузям та окремим категоріям виробників сільськогосподарської продукції.

Література

1. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України : стат. зб. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К. : [б. в.], 2013. – 56 с. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
2. Губенко В. І. Теоретико-методологічні аспекти стратегії реструктуризації внутрішнього та зовнішнього продовольчих ринків України / В. І. Губенко // Економіка та управління АПК : зб. наук. праць / Білоцерк. нац. аграр. ун-т. – Біла Церква, 2012. – Вип. 9 (97). – С. 12-15.
3. Діброва А. Д. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією / А. Д. Діброва, О. В. Одосій // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 95-102.
4. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2012 році : стат. зб. [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. – К. : [б. в.], 2013. – 139 с. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
5. Козак Л. В. Ринкові позиції вітчизняних сільськогосподарських виробників у контексті членства України в СОТ / Л. В. Козак // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 55-60.
6. Назарова Л. В. Формування стратегії зовнішньоекономічної діяльності підприємств аграрної сфери: практичний і теоретичний аспект : монографія / Л. В. Назарова. – Херсон : Грінь Д. С., 2013. – 454 с.
7. Осташко Т. О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Лєнікова. – К. : [б. в.], 2010. – 208 с.
8. Світова організація торгівлі: проблеми та перспективи вступу : монографія / за ред. А. В. Череп. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. – 331 с.
9. Світове сільське господарство та зовнішньоекономічна діяльність : навч. посіб. / І. А. Воловик, О. М. Стеценко, О. П. Карасьов, О. В. Лебеденко. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля, 2011. – 184 с.

10. Стельмащук А. М. Особливості функціонування українського агробізнесу в умовах глобалізації та інтернаціоналізації світової економіки / А. М. Стельмащук, Л. С. Гангал // Інноваційна економіка. – 2013. – №8. – С. 5-11.
11. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2012. – 182 с.
12. Шубравська О. В. Перспективи міждержавної співпраці в агропродовольчій сфері / О. В. Шубравська // Економіка АПК. – 2013. – №10. – С. 87-92.
13. Яців І. Б. Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств : монографія / І. Б. Яців. – Львів : Український бестселер, 2013. – 427 с.